

RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪRA LIETUVOJE – REIŠKINYS AR EPIZODAS?

DŽIUGAS BRAZAITIS

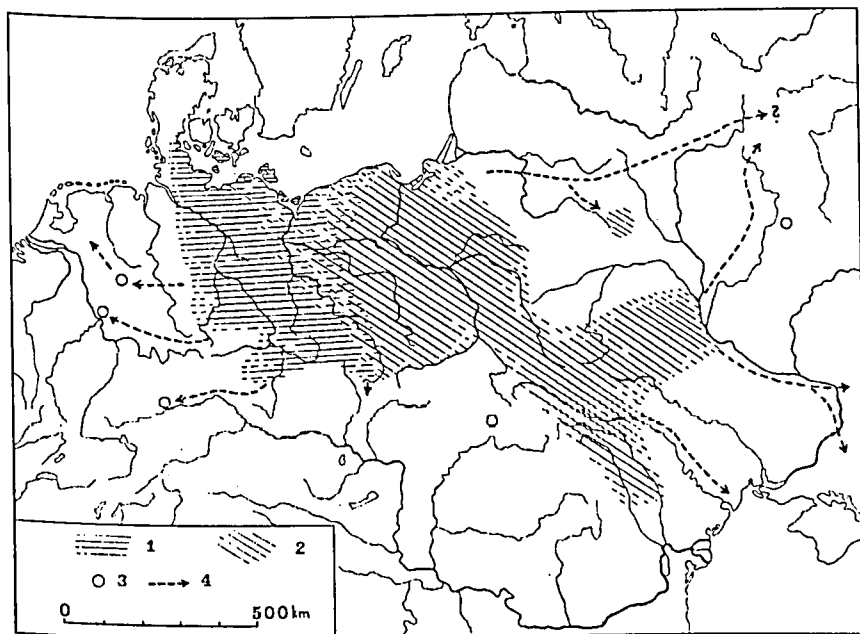
Rutulinių amforų kultūra (RAK) yra viena iš geriausiai ištirtų Vidurio Europos neolito kultūrų. Šios kultūros bendruomenių apgyvendinta teritorija beveik pilnai apėmė Elbės, Oderio ir Vyslos upių baseinus, pietryčiuose ji siekė Dnestro ir Pruto aukštupius iki pat Dnepro vidurupio (1 pav.). Išskiriamos trys teritorinės šios kultūros grupės – vakarinė Vokietijoje, centrinė, arba Lenkijos, ir rytinė Ukrainoje ir Moldavijoje. Pavienės rutulininkų „salos“ randamos ir gero kai nutolusios nuo jiems skiriamos teritorijos. Rutulinių amforų kultūra gyvavo beveik 2 tūkstančius metų nuo 4000/3600 iki 2100/1950 m. pr. Kr. (čia ir toliau chronologija paremta kalibruotomis radiokarboninėmis datomis), tačiau jos klestėjimo arba klasi-

kinis laikotarpis truko trumpiau – nuo 3250/3100 iki 2400/2150 m. pr. Kr. (Szmyt, 1996a, p. 78).

Kultūra pažįstama iš gyvenviečių ir kapų tyrinėjimų. Būdingiausi palaidojimai – kapai akmeninėse dėžėse – cistose. Mirusieji laidoti dažniausiai nedeginti, paguldyti suriestoje padėtyje. Viename kape dažnai palaidota keletas asmenų skirtingu laiku. Būdingiausias įkapės – keramikos indai – amforos, vazos ir dubenys, puošti pailgų įspaudėlių (stulpelių) ir virvutės ornamentais. Kapuose taip pat randama gludintų titnaginių kirvelių ir gintaro papuošalų, kurie, manoma, buvo brangūs, prestižiniai daiktai. Kapuose dažnai randama gyvulių kaulų, žinomi ir pavieniai naminių gyvulių palaidojimai. Gyvenvietės buvo nedidelės, jose

stovėjo vienas, daugiausia du nedideli netaisyklingo keturkampio pavidalo stulpinės konstrukcijos pastatėliai. Daug gyvenviečių visai be pastatų, jos interpretuojamos kaip trumpalaikės stovyklavietės. Gyvenviečių keramika kiek skiriasi nuo randamos kapuose – ji mažiau ornamentuota, įvairesni indų tipai. Taip pat gyvenvietėse randama titnago dirbinių ir laukinių bei naminių gyvulių kaulų.

Lietuvos teritorija akmens amžiaus archeologijoje bemaž iki šiol laikoma už RAK paplitimo ribų. Pracito šimtmečio pradžioje įsigalėjusi Virvelinės keramikos kultūros (VKK) dominavimo Rytų Pabaltijyje koncepcija ilgą laiką neleidė Lietuvos archeologinėje medžiagoje pastebėti RAK pėdsakų. Tik po Šventosios 6-osios

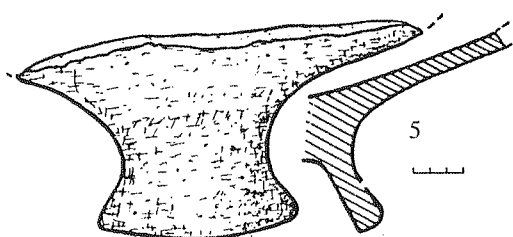
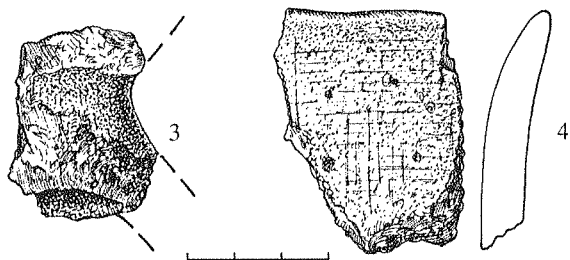
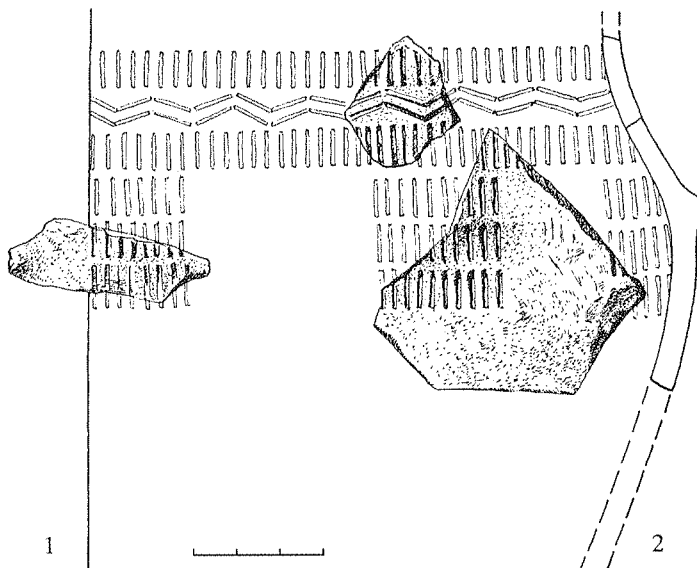
1 pav. Rutulinių amforų kultūros paplitimas (pagal Wiślański, 1979). 1 – vakarinė grupė; 2 – rytinė grupė; 3 – RAK gyvenvietės rastos ne kultūros paplitimo teritorijoje; 4 – pagrindinės RAK įtakos kryptys.

gyvenvietės tyrinėjimų plačiau prabilta apie šios kultūros radinius ir jos įtaką Pamarių kultūros susiformavimui (Rimantienė, Česnys, 1990). Rutulinių amforų kultūros ar jos įtakos pėdsakų pastebėta tyrinėjant ir Pietų Lietuvos akmens amžiaus paminklus (Rimantienė, 1999, p. 21). Peržiūrėjus Rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklų medžiagą, taip pat rasta RAK būdingos keramikos, kurią detaliau apžvelgsime kiek vėliau. Visi šie pastarojo dešimtmečio tyrimai rodo, kad rutulinių amforų kultūros pėdsakų randama beveik visuose plačiau tyrinėtuose Lietuvos regionuose.

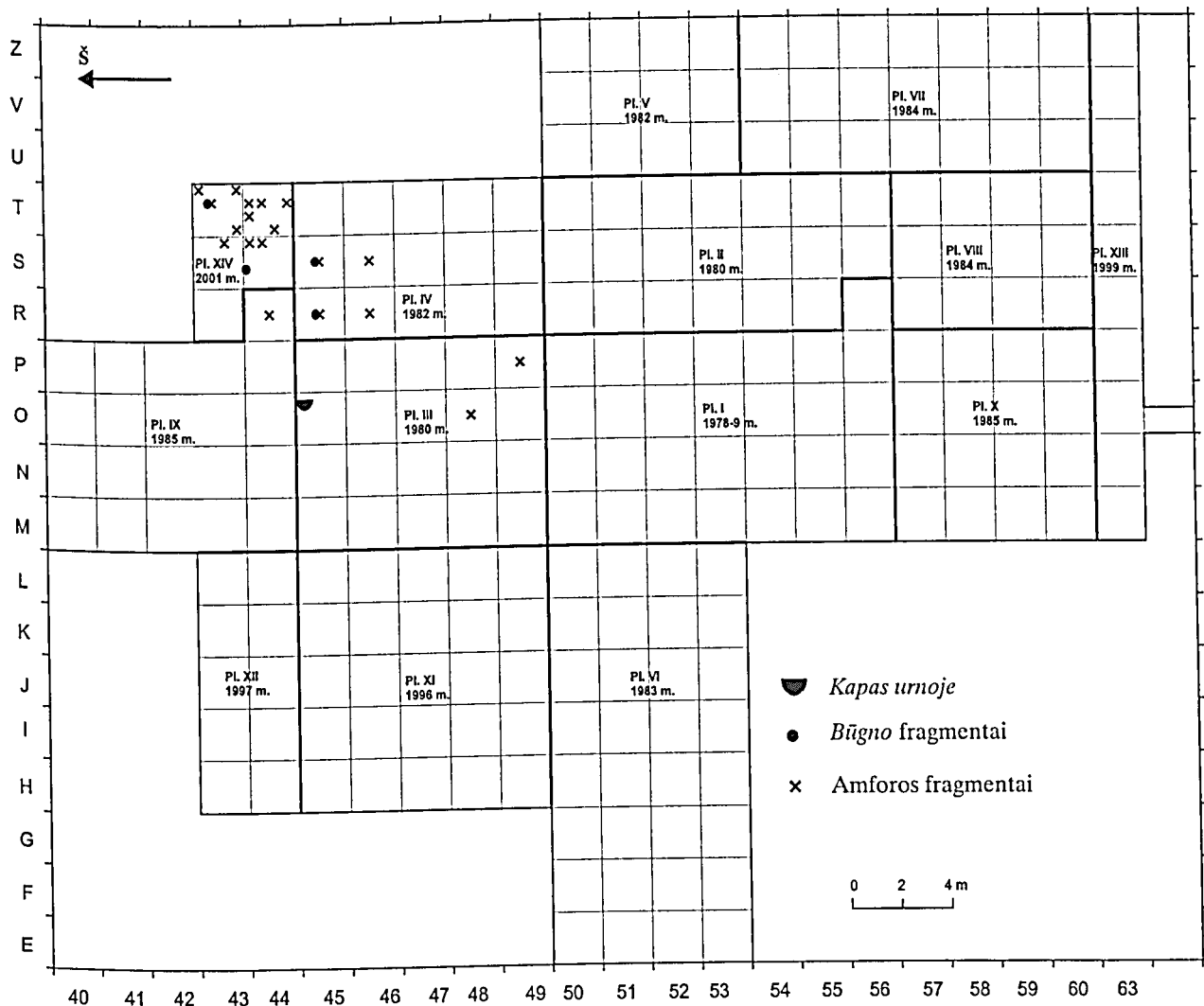
Pagrįstai kyla klausimas, kaip vertinti RAK radinius – ar tai tik keletas naujai rastų epizodiškai prasiškerbusių rutulinių „salų“, ar vis tik derėtų Lietuvos teritoriją ar jos dalį įtraukti į RAK paplitimo teritoriją? Reikia pripažinti, kad Lietuvoje tebeegzistuoja RAK keramikos kultūrinės atribucijos problema. Ne turint palyginimui ryškių keramikos kompleksų, ne visuomet aišku, kuriai kultūrai skirtinas vienas ar kitas keramikos indas, todėl neretai atskirų tyrinėtojų dar-

buose tie patys radiniai interpretuojami skirtingai. Siekiant išryškinti būdingiausias kultūrinius bruožus, šiame straipsnyje dar kartą bus apžvelgti šiai kultūrai skirtini radiniai, kartu aptariant ir archeologinį kontekstą, kuriame jie rasti.

Rytų Lietuvoje RAK radiniai kol kas žinomi iš trijų vietų – Kretuono 1-osios gyvenvietės, Jaros 1-osios gyvenvietės ir Jakšiškio pilkapyno. Be didesnių abejonių, šiai kultūrai skiriamas vienas indas iš Kretuono 1-osios gyvenvietės. Tai greičiausiai amfora, kruopščiai papuošta stulpelių ornamentu. Ornamento kompozicija būdinga RAK indams – stulpeliai juosia indo kaklą eilėmis ir zigzagu, nuo petelių žemyn nusileidžia iš stulpelių sudaryti spinduliai (2:2 pav.). Išliko tik sienelių dalys, kurių viena turi iškilimą – ąselės ar gunklelio pėdsaką. Indas buvo plonasienis, molio masė tanki su trupintos uolienos priemaisomis. Indo paviršius išorėje ir viduje lygus, gal net pagludintas. Visi indo bruožai – ornamentika, pavidalas ir molio masė ryškiai išsiskiria iš gausios Kretuono 1-osios gyvenvie-

2 pav. Kretuono 1-osios gyvenvietės RAK radiniai: 1 – indas įgaubtu dugnu *in situ*; 2 – amfora; 3–4 – indo įgaubtu dugnu fragmentai; 5 – indo įgaubtu dugnu pjūvis. (Pagal Girininkas, 1998.)

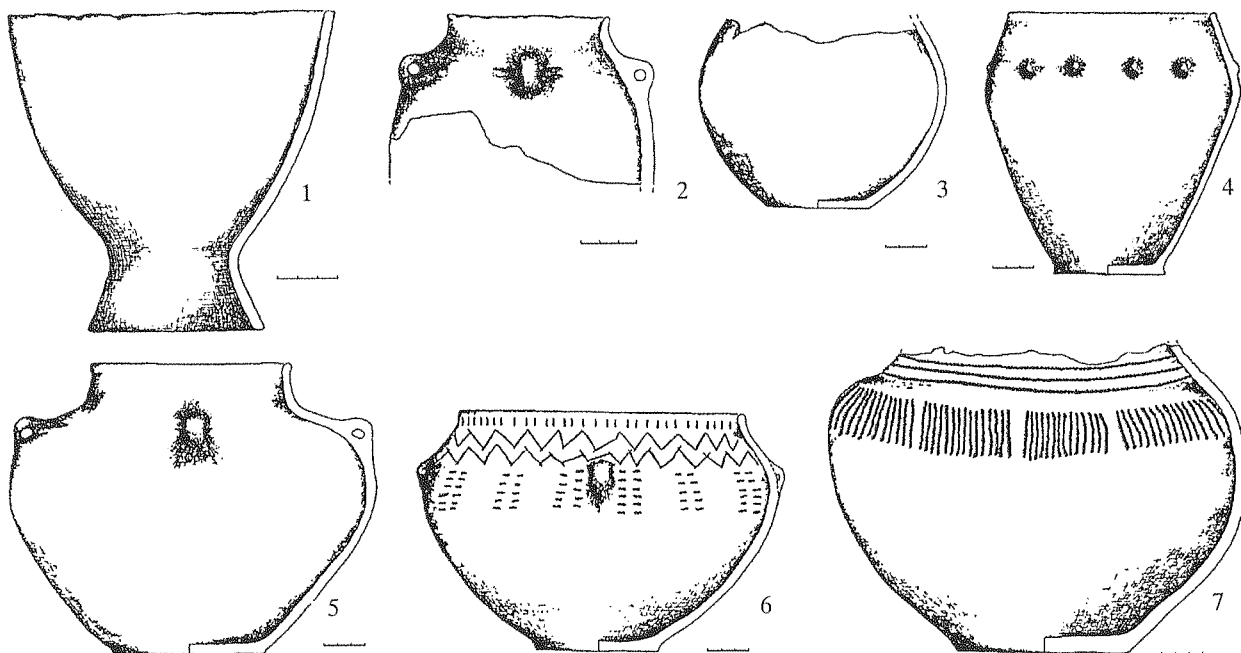
3 pav. RAK radinių paplitimas Kretuono 1-osios gyvenvietės šiauriniame sektoriuje.

tės keramikos, skiriamos įvairioms kultūroms ir chronologiniams laikotarpiams.

Analizuojant Kretuono 1-osios gyvenvietės radinių paplitimą tyrinėtame plote, buvo ieškoma, kiek dar radiniai galėtų sietis su minėtu indu. Amforos šukės buvo išsimėčiusios gan dideliame plote šiaurės rytinėje tyrinėto ploto dalyje, viršutiniame durpžemio sluoksnyje (3 pav.). Toje pačioje tyrinėto ploto dalyje buvo aptiktas ir kitas įdomus objektas – *kapas urnoje*. Viršutiniame durpžemio sluoksnyje buvo rasta akmenų krūsnį primenanti konstrukcija, greta kurios aptikta indo įgaubtu dugnu apatinė dalis (2:1, 4 pav.). Šis radinys buvo interpretuotas kaip bronzos amžiaus kapas (I tūkst. pr. Kr. pradžia) ir susietas su Lužitėnų kultūra (Girininkas, 1998.). Peržiūrint keramiką netoliese buvo rastas dar vieno į minėtą *urną* panašaus indo

dugno fragmentas ir kelios panašios molio masės šukės (2:3 pav.). Radinių planografinis išsidėstymas leidžia daryti prielaidą, kad jie buvo susiję, todėl galima alternatyvi šių radinių interpretacija. Kaip jau kalbėta, rutulininkams būdingi palaidojimai akmenų dėžėse. Akmenų konstrukcija gali būti išlikęs cistos kampas, kuriame buvo padėtas indas įgaubtu dugnu. Likusi kapo dalis buvo suardyta dešimtajame amžiuje po Kr., apie ką liudija arimo pėdsakai ir gausūs šio laikotarpio keramikos radiniai (sluoksnis datuotas pagal arabiškus dirchemus). Aplinkui rasti akmenys, matyt, taip pat priklausė arimo suardytai cistai, o amforos ir kito indo įgaubtu dugnu fragmentai greičiausiai buvo įkapės.

Indai įgaubtu dugnu, vadinamieji *būgnai*, randami RAK kapuose, tačiau nėra labai dažni. Artimiausia analogija reikėtų laikyti kapą iš Krasnystavo 8

4 pav. Krasnystavo 8 kapo indai. (Pagal Golub, 1996.)

Kulmo srityje, Lenkijoje (Golub, 1996), kuriame buvo rastas *būgnas* kartu su dar šešiais indais (4 pav.). Kapas datuojamas III tūkst. pr. Kr. antruoju ketvirčiu (4120 ± 30 Ki 5841) (Kadrow, Szmyt, 1996.). *Būgnai* RAK ir Piltuvėlinių taurių kultūros medžiagoje vertinami kaip kontaktų su kaimyninėmis kultūromis pasekmė ir siejami pirmiausia su Valternienburgo – Bernburgo kultūra Vokietijoje (Szmyt, 1996a, p. 230–231, Koško, 1989, p. 155).

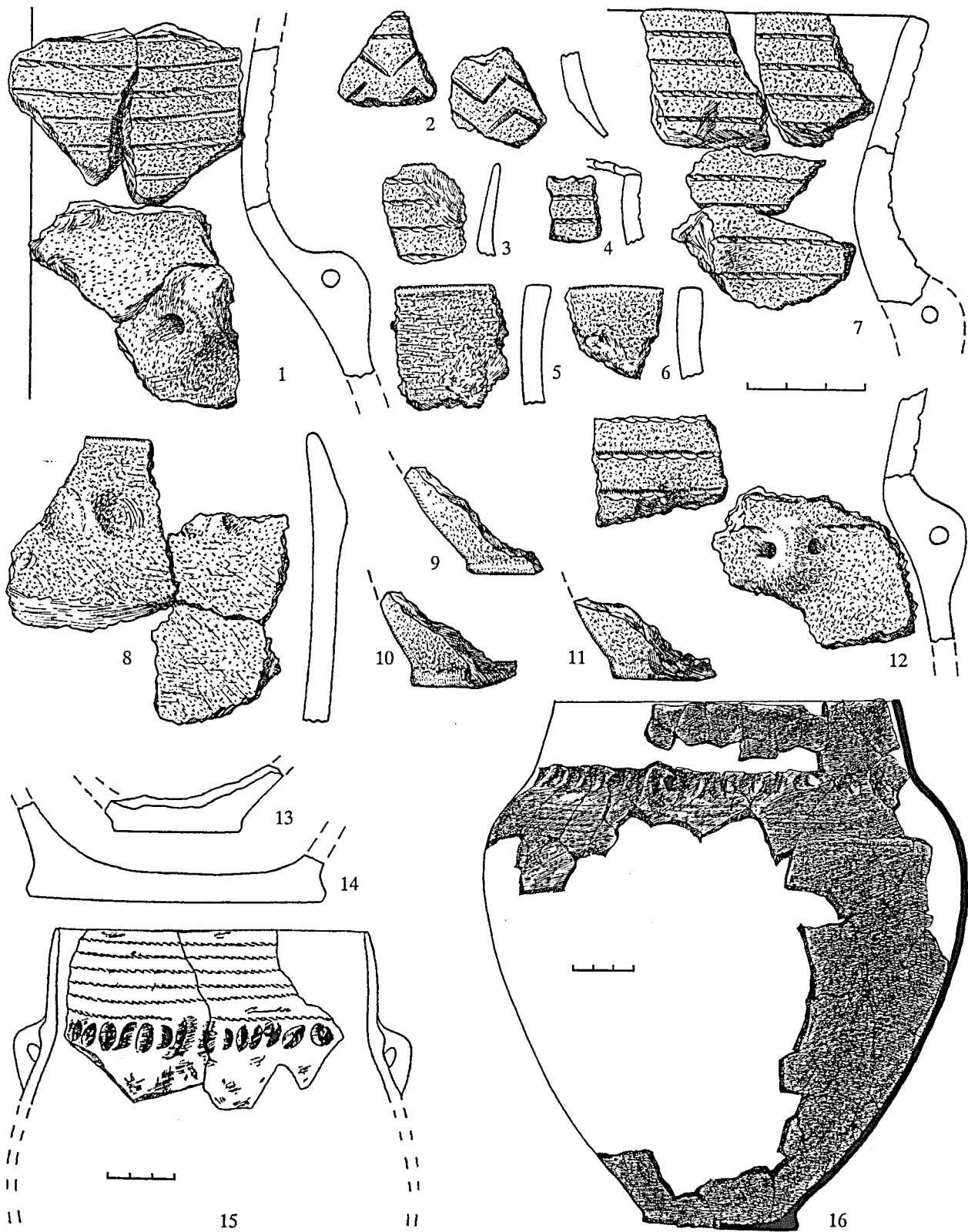
Negalima visiškai atmesti ir *būgnų* datavimo bronzos amžiumi, juolab kad jų molio masė yra kiek kitokia nei amforos. Indai įgaubtu dugnu gana dažnai randami senojo bronzos amžiaus Lužitėnų kultūros kompleksuose. Kaip pavyzdį galima paminėti Varšenko pilkapį A Lenkijoje, kuriame rasta indo kojėlė įgaubtu dugnu (Šturms, 1936, lent. 23:d). Vis dėlto reikia pažymėti, kad geografiškai artimiausiuose Lužitėnų kultūros kapinyuose urnos įgaubtu dugnu nėra būdingos.

Jaros 1-ojoje gyvenvietėje (Anykščių r.) greta narviškos keramikos buvo rasta šukių su mineralinėmis priemaišomis. Ši keramika buvo išskirta į atskirą kompleksą (sluoksnis A) ir priskirta Virvelinės keramikos kultūrai (Girininkas, 1977). Rekonstruojant komplekso indus nustatyta, kad jį sudarė 4 amforos, kurių kaklai buvo papuošti horizontaliais virvučių įspaudais (5:1, 3, 7, 12 pav.), ir viena amfora, puošta virvučių ir stulpelių išdėstytų zigzagu ornamentu (5:2 pav.). Taip pat rastas vieno indo, greičiausiai dubens pakraštėlis, puoš-

tas gnaibytu ornamentu (5:8 pav.). Rasti net penkių indų dugneliai, priklausę greičiausiai minėtoms amforoms (5:9–11, 13, 14 pav.). Taip pat kolekciijoje yra du neornamentuoti pakraštėliai ir vienas ornamentuotas virvutėmis (5:4–6 pav.), kurie sprendžiant pagal molio masę, galėjo šiam kompleksui ir nepriklausyti. Visų indų molio masė liesinta trupintu granitu, sienelės plonos, jų paviršiai lygūs. Amforų pakraštėliai yra stačiakampio pavidalo, dugneliai nedideli nuo 3 iki 7,5 cm skersmens su nedideliais priedugniais. Iš kitų Jaros 1-osios gyvenvietės radinių kompleksui galima priskirti kompaktišką plačių nuoskalų sandraupą, ryškiai besiskiriančią nuo likusio titnago inventoriaus ir trikampį strėlės antgalį.

Virvelių įspaudų dominavimas ornamentikoje paskatino tyrimų autorių skirti Jaros radinius Virvelinės keramikos kultūrai. Iš tiesų, panašios amforos žinomos kai kuriose Virvelinės keramikos kultūrų ratui skiriamose gyvenvietėse, tačiau jos niekur nedominuoja ir sietinos greičiausia su rutulininkų įtaka. Jaros gyvenvietėje visiškai nėra taurių, puodų su rumbais ir kitų keramikos indų tipų, būdingų virvelininkams. Tuo ji ryškiai skiriasi nuo kitų Lietuvos gyvenviečių, skiriamų VKK. Virvelių įspaudai yra vieni iš pagrindinių RAK indų ornamentikos elementų, kurie ypač dažnai sutinkami vėlyvosiose kultūros fazėse (Wiślański, 1979, p. 267).

Reikia pastebėti, kad Jaros 1-osios gyvenvietės A komplekso keramikos indų sudėtis – 5 amforos ir

5 pav. RAK radiniai iš Jaros 1-osios (1–14), Mitraukos (15 – pagal Крывальцэвіч, 1999) ir Jakšiškio pilkapyno (16 – pagal Strimaitienė, 2001). *I. Keršulytės pieš.*

vienas dubuo, yra neįprasta RAK gyvenvietėms. Paprastai amforos tesudaro nedidelę gyvenviečių keramikos indų dalį. Tokia sudėtis labiau būdinga kapų keramikai, juolab kad 6–7 indai yra įprastas puodų skaičius rutulininkų kapuose. Tai leidžia manyti, kad Jaros 1-ojoje gyvenvietėje taip pat galėjo būti suardytas RAK kapas, nors kitų šią prielaidą patvirtinančių duomenų nėra.

Jakšiškio pilkapyne, kasinėjant vėlyvojo geležies amžiaus pilkapį, po pilkapijo pagrindu buvo rastas kompaktiškas šukių lizdas (Strimaitienė, 2002). Po rekonstrukcijos paaiškėjo, kad šukės priklausė vienai amforai (5:16 pav.), kurios kaklas buvo papuoštas gnaibytu ornamentu. Amfora plonasiene, lygiu paviršiumi, jos pakraštelis yra stačiakampio pavidalo. Dugnelis nedidelis, maždaug 7 cm skersmens. Molio masėje smulkios trupintos uolienos priemaišos. Gnaibytas ornamentas nėra būdingas RAK, tačiau taip ornamentuotas dubuo rastas jau aptartoje Jaros 1-ojoje gyvenvietėje. Šis ir kiti keramikos bruožai leidžia sieti Jakšiškio amforą su Jaros radiniais. Jakšiškyje nerasta jokių kitų radinių, kuriuos būtų galima sieti su amfora. Greičiausiai indas sudužo ne gyvenvietės teritorijoje, galbūt transportuojant jį, todėl ir išliko neišblaškytas šukių lizdas.

Pietų Lietuvoje 1930 m. rastas amforos fragmentas Mitraukoje, kaime Merkio pakrantėje ties Varėna. Šis radinys šiuo metu saugomas Varšuvos muziejuje (Крывальцэвіч, 1999, c. 69). Tai plonasiene amforos dalis, kurios kaklas puoštas virvučių įspaudais ir gnaibymais kaklo linkyje (5:15 pav.). Indo ornamentika artima amforoms rastoms Jakšiškėse ir Jaros 1-ojoje gyvenvietėje. Dar viena amfora, kurios kaklelis puoštas virvelėmis, rasta Gribašos 4-ojoje gyvenvietėje. Gyvenvietėje kartu rasta virvelinės ir vėlyvosios Nemuno kultūrų keramikos (Grinevičiūtė, 2001). Stulpelių ornamentais puoštų šukių su mineralinėmis priemaišomis rasta Katros ištakų gyvenvietėje, toje pat gyvenvietėje taip pat yra virvelinės ir bronzos amžiaus Tšineco kultūrai būdingos keramikos (Ostrauskas, Rimantienė, 1998, 2000). Dvi datos (4135 ± 65 , Ki-7620 ir 4060 ± 70 , Ki-7619) gautos iš arkliai dantų atitinka RAK klestėjimo laikotarpį. Keletas stulpeliais puoštų vieno indo fragmentų rasta Katros 2-ojoje gyvenvietėje (Brazaitis, 2000). Šalia buvo nuoskalų gludintu paviršiumi ir trikampus strėlės antgalis.

Nekyla abejonių dėl Šventosios RAK radinių kultūrinės atribucijos. Medžiaga yra išsamiai paskelbta (Rimantienė, 1996a, b; Juodagalvis, Simpson, 2000.), todėl smulkiau aprašinėti jos neverta. Galima pastebėti, kad Šventosios RAK keramika savo stilistika artima RAK Mozūrijos grupės radiniams. Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje RAK indai buvo rasti Narvos kul-

tūros polinės gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje. Reikia sutikti su tyrimų autorės nuomone, kad RAK radiniai nebuvo pavienės gyvenvietės palikimas, o atsirado kaip tarpkultūrinių kontaktų rezultatas, t. y. pateko į kultūrinį sluoksnį Narvos kultūros gyvenvietės egzistavimo metu. Radiokarboninės datos rodo, kad Šventosios šeštoji gyvenvietė gyvavo III tūkst. pr. Kr. antrajame ketvirtyje. Greičiausiai panašiu laiku ir būdu RAK keramika pateko į lagūnos pakrantę, t. y. Šventosios 2-ąją ir 4-ąją radimvietes.

Pagal keramikos ypatybes Lietuvos radinius galima būtų suskirstyti į dvi grupes. Pirmajai reikėtų skirti Šventosios ir Kretuono 1-osios gyvenvietės radinius, kurie stilistiškai yra artimi klasikinės fazės RAK radiniams, žinomiems iš Lenkijos paminklų. Radiniai datuojami III tūkst. pr. Kr. antruoju ketvirčiu. Kitai chronologiškai vėlesnei grupei priklausytų Jaros 1-osios, Jakšiškio, Mitraukos ir galbūt Gribašos keramika, kuri turi kai kurių lokalinių savitumų (gnaibytas ornamentas). Šios grupės kultūrinė atribucija nėra visiškai neginčijama. Panašių indų randama VKK ratui skiriamose Pamarių, Zlotos kultūrų paminkluose ir net vėlesnėse bronzos amžiumi datuojamose Stšyžovo ir Mieržanovo kultūrose. Visais atvejais indų panašumą minėtose kultūrose galima aiškinti kaip tiesioginių kontaktų pasireiškimą arba RAK palikimą.

Tam, kad suprasti, kaip RAK radiniai pateko į minėtąsias gyvenvietes ir radimvietes, reikia apžvelgti pagrindinius rutulininkų bendruomenių ūkio ir socialinės struktūros ypatybes. Visi tyrinėtojai sutaria, kad RAK bendruomenių ekonomikos pagrindą sudarė gyvulininkystė. Apie išskirtinę gyvulininkystės reikšmę liudija ne tik naminių gyvulių kaulai gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose, bet kaip minėta, ir laidojimo paminklai. Auginti įvairūs naminiai gyvuliai – galvijai, smulkieji raguočiai, kiaulės, taip pat arkliai ir šunys. Medžiojamų žvėrių kaulų rasta ne visose gyvenvietėse, tačiau nemažai jų randama žmonių kapuose. Nedidelės gyvenvietės su neryškiais kultūriniais sluoksniais rodo, kad rutulininkų bendruomenės nebuvo labai sėslios. Matyt, ieškodami pašaro gyvulių bandoms, jie gana dažnai keisdavo gyvenvietės vietą, gal net kelis kartus per metus. Tiesa, turėjo būti ir kažkokios bazinės gyvenvietės, kuriose buvo kaupiamas pašaras žiemai. Labai skurdūs duomenys, rodantys, kad rutulininkai vertėsi žemdirbyste. Remiamasi daugiausia palinologiniais tyrimais, atliktais netoli rutulininkų gyvenviečių, nors kultūrinių augalų pėdsakų aptikta ne visuose palinologiniuose pavyzdžiuose. Galima suabejoti, ar vertėsi RAK bendruomenės javų auginimu apskritai, nes palyginti mobilus gyvenimo būdas nėra tinkamas žemdirbių visuomenei. Jei rutulininkai ir vertėsi žemdirbyste, greičiausiai ji buvo tik pagalbinis verslas, su-

sijęs daugiausia su pašaro naminiams gyvuliams gamyba. Tyrinėtojų darbuose vyrauja nuomonė, kad RAK žmonės gyveno mažomis grupėmis, kurių ūkio pamatą sudarė pusiau klajoklinė gyvulininkystė (Wiślański, 1979, Szmyt, 1996b).

RAK tyrinėjimų Kujavijos srityje, Lenkijoje pagrindu buvo rekonstruota rutulininkų bendruomenių socialinė struktūra. Manoma, kad ją sudarė trys pakopos – kaimas (sodyba), mikrorregioninė grupė ir regioninė grupė. Kaimą sudarė viena, retais atvejais kelios šeimos. Keli kaimai sudarė mikrorregioninę grupę, kurios pagrindiniu traukos centru buvo megalitinis kapas (cista). Aplink šį centrą sukosi mikrorregioninės grupės bendra veikla, susijusi su laidojimo apeigomis, kalendorinėmis šventėmis ir kitais bendrais bendruomenės dvasinio ir ūkinio gyvenimo reikalais. Apskaičiuota, kad Kujavijoje buvo apie 20 tokių grupių, kurios kartu sudarė vieną regioninę grupę, pasižyminti tapacia ūkine struktūra ir materialine kultūra (plg. Szmyt, 1996a).

Grįžtant prie Lietuvos radimviečių, gal aiškiausia situacija yra Šventosios gyvenvietėse. RAK gyvenviečių, įsikūrusių pajūryje, nerandama, nes ekologinė pajūrio aplinka suponuoja visiškai kitokią gyventojų ekonominę ūkio struktūrą. Tačiau kontaktai su pajūrio gyvenvietėmis buvo palaikomi, labiausiai tikėtina, mainų pagrindu. RAK žmonės pirmiausia domino gintaras, kurio dažnai randama jų kapuose. Mainais jie galėjo teikti gyvulininkystės produktus. Patys keramikos indai vargu ar buvo eksporto objektas, jie greičiau galėjo tarnauti kaip tara skystiems produktams atgabenti arba paprasčiausiai naudoti kaip apyvokos reikmenys rutulininkų kelionėse. Mobilus rutulininkų gyvenimo būdas ir arklių turėjimas leido be didesnio vargo atlikti ir tolimesnes keliones. Rutulininkų įtaka pasireiškė ir vietinės Narvos kultūros keramikoje – Šventosios 6-ojoje gyvenvietėje rasta indų su organinės kilmės priemaišomis, kurių puošybai naudoti plastiniai prilipdymai – voleliai, gumburėliai ir pan. (Rimantienė, 1996b, pav. 66). Tokie prilipdymai šiaip jau visiškai nebūdingi narviškai keramikai. Be abejo, rutulininkai bendravo ir su Pamarių kultūros žmonėmis, kas atsispindi keramikos bruožų panašume.

Rytų Lietuvoje RAK pasirodymo pobūdį reiktų sieti su pačių radinių interpretacija. Jei teisinga prielaida, kad Kretuono 1-ojoje gyvenvietėje buvo kapas cistoje, reikėtų, kad šiame mikrorregione kažkurį laiką gyveno rutulininkų bendruomenė. Kretuono apyžėrė laikoma Narvos kultūros (plačiąja prasme) oikumena. Joje žinomos mažiausiai keturios gyvenvietės (Žemaitiškės 1-oji, 3-oji, Kretuono 1-oji ir Pakretuonės 1-oji), kuriose rasti tekstilinio stiliaus keramikos kompleksai, datuojami antruoju – trečiuoju III tūkst.

pr. Kr. ketvirčiu. Taip pat yra keli ryškūs vėlyvi tos pačios kultūros kompleksai (Žemaitiškės 2-oji gyvenvietė, Kretuono 1C ir kiti). Jei rutulininkai ir buvo apsistoję šiame mikrorregione, tai truko neilgai, ir ryškesnės įtakos vietinėms kultūroms jie nepadarė. Vargu ar rutulininkų pasirodymas galėjo padaryti rimtesnės įtakos ūkininkavimo formoms. Vėlyvojo neolito Narvos kultūros bendruomenių ekonomikos pagrindą sudarė žvejyba. Šiai kultūrai būdingos ilgalaikės gyvenvietės, įkurtos žemose vietose, vėlyvajame etape žinomos ir polinės gyvenvietės. Pusiau klajoklinės žemdirbystės ūkio modelis visiškai skyrėsi nuo žvejų gyvenimo būdo, todėl vargu ar Narvos kultūros bendruomenės galėjo juo pasinaudoti ar tuo labiau perimti jį. Jei Kretuono amfora buvo ne iš kampo, o tiesiog atskiras radinys, ją reikėtų vertinti kaip tarpkultūrinių kontaktų pasireiškimą.

Jaros 1-ojoje gyvenvietėje RAK skiriamos šukės sudaro didesnę keramikos radinių dalį, todėl aiškinti jos atsiradimą tarpkultūriniais kontaktais nebūtų logiška, juolab kad narviška keramika chronologiškai ankstyvesnė. Jaros ežero mikrorregione pagal šiai dienai turimus duomenis III tūkst. pr. Kr. būdingos narviškos keramikos rasta labai nedaug – kelios šukės iš Visėtiškių pilkapio Nr. XV ir galbūt šukės su tekstilės atspaudais iš Jaros 1-osios gyvenvietės. Jaros 1-ojoje ir 2-ojoje gyvenvietėse ir dar keliose vietose yra šukinės duobelinės tradicijos keramikos, apie kurios datavimą kalbėti sunku. Kol kas visiškai nežinoma vėlyvosios Narvos kultūros kompleksų, užtat yra nemažai taškų, kur aptikta keramikos puoštos virvelių išspaudais. Visai tikėtina, kad šiame mikrorregione rutulininkai galėjo pakeisti vietinės Narvos kultūros gyventojus ir egzistuoti ilgesnį laiką.

Trečiajame tūkst. pr. Kr. Pietų Lietuvos paminklai skiriami dviem kultūroms – vėlyvajam Nemuno kultūros etapui ir VKK. RAK ar jos įtakoti keramikos radiniai aptikti smėlinėse gyvenvietėse, kuriose, kaip įprasta, yra susimaišiusi įvairių akmens amžiaus laikotarpių ir kultūrų medžiaga. Ši aplinkybė labai apsunkina radinių konteksto interpretacijos galimybes. Gribašos 4-ojoje gyvenvietėje kartu su amfora rasta keramikos skirtinos ir Virvelinei ir Vėlyvajai Nemuno kultūrai. Katros ištakose rasta virvelinės ir bronzos amžiaus keramikos siejamos su Tšineco kultūrinės bendrijos tradicija. Katros 2-ojoje gyvenvietėje RAK būdingos šukės rastos izoliuotai, tačiau toje pat gyvenvietėje kiek atokiau rasta Vėlyvosios Nemuno kultūros keramikos.

Nemuno kultūra paprastai skiriama miškų neolito kultūrų ratui. Vėlyvajam šios kultūros etapui skiriami kompleksai su labai įvairia keramika, kurios ryšys su ankstyvesniais etapais kartais yra labai hipotetiškas.

Neturint šios kultūros radiokarboninių datų, labai sunku pasakyti, kiek ilgai ji gyvavo, tačiau manoma, kad vėlyvasis etapas galėjo trukti iki pat II tūkst. pr. Kr. pradžios ar net dar ilgiau. Yra daug ženklų, kad dar viduriniajame kultūros gyvavimo etape šios kultūros bendruomenės buvo išlaikiusios miškų medžiotojų gyvenimo būdą. Miškų medžiotojams būdingos sezoninės migracijos, todėl jie keisdavo savo stovyklavietes keletą kartų per metus. Gyvenimo būdo mobilumu miškų medžiotojų ir pusiau klajokline gyvulininkyste besiverčiančios bendruomenės buvo panašios. Labai tikėtina, kad medžiotojai gana nesunkiai galėjo perimti rutulininkų ekonomikos elementus ar net pereiti prie naujo gyvenimo būdo.

Apčiuopti ryškesnius ūkio pokyčius archeologinėje vėlyvojo Nemuno kultūros etapo medžiagoje nėra lengva, nes kol kas labai trūksta pavienių, gerai datuotų šios kultūros kompleksų. Kaip pavyzdį galima pateikti vėlyvojo neolito radinių kompleksą iš Katros 2-osios gyvenvietės. Šio komplekso radiniai koncentravosi kranto šlaite prie protakos, jungiančios Čepelių raistą su Katros upe. Jam priklauso keli indai su mineralinėmis priemaišomis ornamentuoti pailgais, keturkampiškais įspaudais. Pažymėtini šio komplekso titnago radiniai, pagaminti iš plačių skelčių. Tokių skelčių gamyba sutinkama piltuvėlinių taurių kultūros (PTK) ir RAK medžiagoje, tačiau visiškai nebūdinga vėlyviesiems Narvos kultūros etapams, kur pagrindinis ruošinio tipas buvo plati nuoskala.

Apibendrinant galima pasakyti, kad visuose mikroregionuose, kuri rasta RAK radinių, gyvavo vietinės medžioklės ir žvejybos besiverčiančios bendruomenės, kurios Rytų ir Pietų Lietuvoje išsilaikė mažiausiai iki II tūkst. pr. Kr. pradžios. Pajūryje III tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje įsigalėjo Pamarių kultūra. Visa tai reikštų, kad šiuose mikroregionuose rutulininkų pasirodymas iš esmės kultūrinės situacijos nepakeitė ir buvo trumpas arba pasireiškė tik tarpkultūriniais kontaktais. Nereikėtų pervertinti ir RAK įtakos vietinių kultūrų ekonominio gyvenimo pokyčiams. Labiausiai tikėtina, kad RAK ūkinį modelį galėjo perimti Nemuno kultūros žmonės, iki tol laikęsi miškų medžiotojų gyvenimo būdo.

RAK genčių paplitimo teritorija beveik pilnai sutampa su kiek ankstesnės Piltuvėlinių taurių kultūros užimama teritorija, išskyrus Skandinavijos šalis. Žinoma daug atvejų, kai RAK gyvenvietės buvo įkuriamos tose pačiose vietose, kur anksčiau buvo apsistoję PTK žmonės. Rutulininkų ūkis lėmė, kad buvo pasirenkamos jau kažkiek sukultūrintos, išvalytos nuo miško teritorijos. Išties mišku užaugusiose vietovėse, kuriose gyveno medžiotojai ir žvejai, buvo sunku surasti pa-

kankamai pašaro gyvulių bandoms, todėl jų ekspansija į tokias teritorijas negalėjo būti didelė.

Konstatavus, kad Pietų ir Rytų Lietuvoje ir pajūryje RAK netapo dominuojanti, o jos pėdsakai gali būti aiškunami kaip tarpkultūrinio bendravimo rezultatas, reikėtų apsvarstyti klausimą, kur buvo artimiausia apgyvendinta teritorija, iš kurios RAK įtaka pasiekė aptariamus regionus. Geografiškai artimiausia regioninė grupė išskiriama Lenkijos Mozūrijos srityje, pažįstama beveik vien iš laidojimo paminklų (Okulicz, 1973, p. 94–105). Palyginti menkas ištirtumas neleidžia tvirtai susieti šios grupės medžiagos su Lietuvoje rastais radiniais. Antra vertus, RAK keramika ir kiti radiniai yra panašūs visoje kultūros paplitimo teritorijoje, todėl regioninės grupės išskiriamos remiantis greičiau geografiniu principu, o ne pagal archeologinės medžiagos ypatybes. Nepaisant to, tam tikri Lietuvoje rastos medžiagos savitumai leidžia daryti prielaidą, kad kažkur netoliese gyvavo atskira RAK regioninė grupė.

Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į Vidurio Lietuvą, apie kurios apgyvendinimą IV–III tūkst. pr. Kr. pirmojoje pusėje beveik neturime duomenų. Didelėje teritorijoje apimančioje Nemuno vidurupį, Neries, Šventosios žemupius, Nevėžio, Dubysos baseinus, suvalkietišką Užnemunės dalį, neolitui buvo skiriama tik virvutės įspaudais ornamentuota keramika. Tokia keramika, tradiciškai buvo siejama su VKK, datuojama ne anksčiau kaip III tūkst. pr. Kr. viduriu. Vidurio Lietuvos tyrinėtų gyvenviečių keramikos kompleksuose randama keramikos, liesintos šamotu, smėliu ar trupinta uoliena, kurią galima būtų skirti neolitui, tačiau spręsti iš smulkių fragmentų apie kultūrinę šios keramikos priklausomybę kol kas neįmanoma. Beveik tvirtai galima teigti, kad III tūkst. pr. Kr. Vidurio Lietuva nebuvo apgyvendinta vietinių žvejų – medžiotojų kultūrų. Šioje teritorijoje neptikta nei vienos (!) Nemuno kultūros šukės. Vėlyvosios Narvos kultūros žvejai savo gyvenvietes įkurdavo prie didelių žuvingų ežerų, kurių Vidurio Lietuvoje beveik nėra. Kad ši teritorija nebuvo tuščia neolito antrojoje pusėje, liudija titnago ir akmens radiniai. Būtent šiame regione rasta daugiausia keturkampio pjūvio gludintų titnaginių kirvelių. Tokie kirveliai būdingi PTK, RAK, VKK paminklams, tačiau beveik nesutinkami vietinių neolito kultūrų kompleksuose.

Visi šiai dienai turimi duomenys rodo, kad Vidurio Lietuva buvo apgyvendinta neolitinių bendruomenių, priklaususių agrarinių neolito kultūrų ratui. Dėl archeologinių duomenų stygiaus kol kas lieka neatsakytas klausimas, kuri iš kultūrų su dominuojančiu pasisavinamuoju ūkiu pasiekė Lietuvos teritoriją pirmoji. Tai galėjo būti PTK žmonės, juolab kad artimiausias ryškus šios kultūros taškas yra Žylių gyvenvietė

Nemuno pakrantėje Gardino srityje (Кривальцэвіч, 1999). Visai tikėtina, PTK žmonės Nemuno pakrantėmis galėjo pasiekti ir dabartinę Lietuvos teritoriją. Jei ši prielaida teisinga, RAK pasirodymas Vidurio Lietuvoje tampa dar labiau tikėtinas, nes žemdirbių su kultūrintos teritorijos yra žymiai patrauklesnės RAK prktikuojamam ūkio modeliui. Lenkijos tyrinėtojai yra nustatę, kad III tūkst. pr. Kr. viduryje koegzistavusios RAK ir VKK užėmė skirtingas teritorijas, todėl neabejotinai iškilis ir šių kultūrų tarpusavio santykio problema Vidurio Lietuvoje. Visi šie klausimai gali būti išspręsti tik nuodugniai išsiaiškinus Vidurio Lietuvos apgyvendinimo raidą. Tuomet bus galima pagrįstai įvertinti RAK pasirodymo Lietuvoje mastą ir jos reikšmę mūsų proistorei.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Brazaitis Dž.**, 2000 – Katros 2-oji gyvenvietė // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 5–8.
- Girininkas A.**, 1977 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (1. Jaros I neolito (III tūkst. prieš m. e.) gyvenvietė) // MADA. Vilnius, 1977. T. 4(61), p. 77–91.
- Girininkas A.**, 1998 – Kapas urnoje // LA. Vilnius, 1998. T. 15, p. 133–136.
- Gołub S.**, 1996 – Grave of the Globular Amphora Culture from Site No. 8 in Krasnystaw (Prov. of Chełm, Poland) // Baltic-Pontic Studies. Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950–2350 BC. 1996. Vol. 4, p. 35–43.
- Grinevičiūtė G.**, 2001 – Gribašos 4-oji gyvenvietė // ATL 2000 metais. Spaudoje.
- Juodagalvis V., Simpson D. N.**, 2000. – Šventoji Revisited – the Joint Lithuanian-Noregian Project // LA. Vilnius, 2000. T. 19, p. 139–152.
- Kadrow S., Szmyt M.**, 1996 – Absolute Chronology of the Eastern Group of Globular Amphora Culture // Baltic-Pontic Studies. Vol 4. Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950–2350 BC. 1996, p. 103–111.
- Koško A.**, 1989 – Cultural Development of Kuiavian Communities during the Late Neolithic-Bronze Age Interstage in the Aspect of Exogenous Culture-Forming Pattern Reception // Prehistoric Contacts of Kuiavian Communities with other Europeans Peoples. Archaeologia Interregionalis 10. 1989, p. 155–182.
- Okulicz J.**, 1973 – Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e., 1973.
- Ostauskas T., Rimantienė R.**, 1998 – Katros Ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 35–37.
- Ostauskas T., Rimantienė R.**, 2000 – Tyrinėjimai Katros Ištakų 1-ojoje gyvenvietėje 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 61–65.
- Rimantienė R.**, 1996a – Šventosios 4-oji radimvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 5–79
- Rimantienė R.**, 1996b. – Šventosios 6-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 83–173.
- Rimantienė R.**, 1999 – Neolitas ir ankstyvasis žalvario amžius Pietų Lietuvoje // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 19–29.
- Rimantienė R., Česnys G.**, 1990 – The Late Globular Amphora Culture and Its Creators in the East Baltic Area from Archaeological and Anthropological Points of View // The Journal of Indo-European Studies. 1990. Vol. 18, No. 3–4, p. 339–358.
- Strimaitienė A.**, 2001 – Jakšiškių pilkapynas // ATL 2000 metais. Spaudoje.
- Szmyt M.**, 1996a – Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. 1996.
- Szmyt M.**, 1996b – Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Present State of Research and Possibilities for Future Studies // Baltic-Pontic Studies. Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950–2350 BC. 1996. Vol. 4, p. 3–27.
- Šturms E.**, 1936 – Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum // Vorgeschitliche Forschungen. 1936. Heft 10.
- Wiślański T.**, 1979 – III. Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych // Prastoria ziem polskich. T. II. Neolit. 1979, p. 261–299.
- Кривальцэвіч М. М.**, 1999 – Матэрыялы неаліта і бронзавага веку з Буларусі у фондах Варшаўскага археалагічнага музея // ГАЗ. 1999, № 14, с. 68–82.

LOBULAR AMPHORA CULTURE IN LITHUANIA – A PHENOMENON OR AN EPISODE?

Džiugas Brazaitis

Summary

The Globular Amphora Culture (GAC) is one of the best-investigated Central European cultures of the Neolithic. In the Stone Age archaeology the territory of Lithuania is almost to date considered to be beyond limits of the GAC spread (Fig. 1). Only after researches at the settlement Šventoji 6, more voices were lifted up about finds of this culture and its influence on formation of the Pamariai Culture. Investigations of the last decade show that the Globular Amphora Culture may be traced almost in all somewhat larger researched regions of Lithuania.

One may ask with reason: how to evaluate GAC finds – to regard them as a few newly found “isles” of “the amphorists” which managed to invade episodically or to join Lithuania or its part to the territory of the GAC spread? This article will review finds attributable to GAC and discuss the archaeological context where they were collected.

So far in East Lithuania finds of GAC are known from three locations, namely, the settlement Kretuonas 1, the settlement Jara 1 and the Jakšiškis barrows. An amphora found at the settlement Kretuonas 1 (Fig. 2:2) stands out markedly from abounding pottery attributable to the local Narva Culture. Sherds of the amphora were scattered near “the grave urn” (Fig. 3). This structure reminded of a stone pile, near which a lower part of the vessel with concave bottom was found (Fig. 2:1, 4). Basing on the planigraphic analysis, this object should be interpreted as a remaining fragment of the stone cyst. A similar vessel with concave bottom was found in the GAC grave Krasnystav 8 in Poland (Fig. 4).

At the settlement Jara 1 (Anykščiai district), beside the material of the Narva Culture, sherds ornamented by cord were found and attributed to the Corded Ware Culture (A.Girininkas, 1977). At reconstruction of vessels of the complex, it was established that there were 5 amphorae and a bowl (Fig. 5:1–14) attributable to GAC. It should be noted that composition of ceramic ware at the settlement Jara 1, complex A is more characteristic of grave pottery, though no data confirming this assumption are available. At the Jakšiškis barrows, during excavation of the Late Iron Age tumulus, a compact cluster of sherds belonging to one amphora was found under the root of the barrows (Fig. 5:16). Most likely the vessel broke not in the territory of the settlement, but being carried on the way and therefore, the cluster of shards remained unscattered.

In South Lithuania the GAC pottery was found at the settlements Mitrauka (Fig. 5:15), Gribaša 4, Katra headwaters and Katra 2. The GAC material from the Šventoji settlements on the seashore is exhaustively published by R. Rimantienė. One should agree with the author's opinion that GAC finds were not heritage of an individual settlement, but appeared in result of intercultural contacts.

In researchers' studies the opinion prevails that the GAC people used to live in small groups and that their economy was based on half-nomadic husbandry. Several communities used to make a microregional group, the main center of attraction being a megalithic grave (cyst). The microregional groups went round this center, being related in their joined activities to burying rites, calendar festivities and other communal matters of spiritual and economic life.

No GAC settlements established on the seashore are found, since the ecological environment of the seashore presupposes quite a different structure of the inhabitants' household. Contacts with seashore settlements were maintained on the exchange basis. GAC people were interested primarily in amber, which is often found in graves. Influence of GAC manifested itself in pottery of local Narva Culture as well.

The character of GAC advent into East Lithuania should be related to interpretation of finds themselves. If an assumption saying that at Kretuonas 1 there was a grave in cyst is true, it could mean that in this microregion a GAC community lived for some time. Around the Kretuonas Lake, the Narva Culture communities, basing their household on fishing, existed until the very Bronze Age. If GAC people stayed in this microregion, that surely lasted shortly and without any greater influence on local cultures.

In the III millennium B.C., communities of the Nemunas Culture of late stage lived in South Lithuania, most likely preserving life of forest hunters. It is rather plausible that hunters could have taken over some elements of the GAC economy or even could have fully passed to a new model of household.

Summarizing, it can be said that in all microregions with GAC finds the communities went in for hunting and fishing and held down in East and South Lithuania at least until the beginning of the II millennium B.C. In the 2nd half of the III millennium B.C., on the seashore, the Pamariai Culture gained ground. All that means that in

these regions the advent of GAC people did not change essentially the cultural situation and lasted shortly or manifested itself by intercultural contacts only.

Peculiarities of the GAC material that was found in Lithuania (nipped ornament) allow assuming that somewhere not far an individual regional GAC group existed. Firstly, the heed should be paid to Central Lithuania, which contains no data on population from the IV millennium to the 1st half of the III millennium B.C. We may almost firmly maintain that in the III millennium B.C. Central Lithuania was not inhabited by local cultures of hunters and fishers. In this region polished flint axes of square section were mostly found which do not occur in any complexes of local Neolithic cultures. Therefore, only after shedding light on the process of populating of Central Europe, the extent and significance of the GAC advent into Lithuania to our prehistory could be reasonably evaluated.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig.1. Spread of the Globular Amphora Culture (after Wislański T., 1979). 1 – western group; 2 – eastern group; 3 – GAC settlements found beyond the territory of GAC spread; 4 – main directions of GAC influence.

Fig. 2. GAC finds at the settlement Kretuonas 1. 1 – vessel with concave bottom in situ; 2 – amphora; 3 – fragments of the vessel with concave bottom; 4 – section of the vessel with concave bottom (after Girininkas, 1998).

Fig. 3. Spread of GAC finds in the northern sector of the settlement Kretuonas 1.

Fig. 4. Vessels of the grave Krasnystav 8 (after Golub, 1996).

Fig. 5. GAC finds from the settlements of Jara 1 (1–14) and of Mitrauka (15 – after Рывальцевич, 1999) and the Jakšiškis barrows (16 – after Strimaitienė, 2001).

КУЛЬТУРА ШАРОВИДНЫХ АМФОР В ЛИТВЕ – ЯВЛЕНИЕ ИЛИ ЭПИЗОД?

Джюгас Бразайтис

Резюме

Культура шаровидных амфор (далее – КША) является одной из наиболее исследованных неолитических культур в Центральной Европе. Территория Литвы в археологии каменного века почти до сих пор оставалась за пределами распространения КША (рис. 1). Только после исследований поселения Швентойи 6 более широко начато говорить о находках, относящихся к этой культуре, и их влиянии на формирование жуцевской культуры. Исследования последнего десятилетия показывают, что следы КША обнаруживаются почти во всех шире исследованных регионах Литвы.

Возникает обоснованный вопрос, как следует оценивать находки КША – считать их только несколькими новообнаруженными «островами» эпизодически проникших носителей КША, или все же территорию Литвы или ее часть следует включить в состав территории распространения КША? В данной статье будут рассмотрены находки, отнесенные к КША, вместе с тем, рассмотрен археологический контекст, в котором они были обнаружены.

В Восточной Литве находки КША пока известны из трех мест: поселений Крятуонас 1, Яра 1 и курганного могильника Якшишкис. Амфора, найденная в поселении Крятуонас 1 (рис. 2:2), ярко отличается от обильной керамики, принадлежащей к местной нарвской культуре. Черепки амфоры были разбросаны недалеко от «погребения в урне» (рис. 3). Это каменная конструкция, рядом с которой

обнаружена нижняя часть сосуда с вогнутым дном (рис. 2:1, 4). На основе планиграфического анализа этот объект интерпретирован как сохранившийся фрагмент каменной цисты. Похожий сосуд с вогнутым дном был обнаружен в могиле КША в Красныставе 8 в Польше (рис. 4).

В поселении Яра 1 (Аникшяйский район) рядом с материалом нарвской культуры были найдены черепки, украшенные шнуровым орнаментом, отнесенные к культуре шнуровой керамики (Girininkas A., 1977). Во время реконструкции комплекса сосудов установлено, что он состоит из 5 амфор и мисы (рис. 5:1–14), которые следует отнести к КША. Следует отметить, что в поселении Яра 1 состав керамических сосудов комплекса А более характерен для могильной керамики, хотя другие данные, подтверждающие это предположение, отсутствуют. В курганном могильнике Якшишкис, во время раскопок кургана позднего железного века, ниже основания кургана было найдено компактное гнездо черепков, принадлежащих одной амфоре (рис. 5:16). Скорее всего, сосуд разбился не на территории поселения, а возможно, во время его транспортировки, поэтому сохранилось нерассеянное гнездо черепков.

В Южной Литве керамика КША найдена в Митрауке (рис. 5:15), поселениях Грибаша 4, истока Катры и Катра 2. Материал КША из приморских поселений Швентойи исчерпывающе опубликовала

Р. Римантене. Следует согласиться с мнением автора исследований, что находки КША не были наследием отдельного поселения, а появились в результате межкультурных контактов.

В работах исследователей преобладает мнение, что люди КША жили небольшими группами, основой их хозяйства являлось полукочевое скотоводство. Несколько общин составляли микрорегиональную группу, основным центром притяжения которой была мегалитическая могила (циста). Вокруг этого центра концентрировалась общая деятельность группы, связанная с похоронными обрядами, календарными праздниками и другими сторонами духовной и хозяйственной жизни общины.

Поселения КША, основанные на взморье, не были обнаружены, так как экологическая среда приморья обуславливает иную экономическую структуру хозяйства жителей. Контакты с поселениями приморья поддерживались путем обмена. Людей КША, в первую очередь, интересовал янтарь, часто встречаемый в их захоронениях. Влияние носителей КША проявилось и в керамике местной нарвской культуры.

Характер появления КША в Восточной Литве следует связывать с интерпретацией самих находок. Если предположение, что в поселении Крятуонас I была могила в цисте, окажется правильным, это означает, что в данном микрорегионе некоторое время жила община носителей КША. В приозерье Крятуонаса община нарвской культуры, экономической основой которой было рыболовство, существовала вплоть до бронзового века. Если носители КША и останавливались в этом микрорегионе, это продолжалось недолго и влияния на местные культуры они не оказали.

В Восточной Литве в III тыс. до н.э. существовали общины позднего этапа неманской культуры, предположительно, сохранившие образ жизни лесных охотников. Вполне вероятно, что охотники довольно легко могли перенять элементы экономики КША и даже полностью перейти к новой модели хозяйства.

Обобщая, можно сказать, что во всех микрорегионах, в которых обнаружены находки КША, существовали местные общины, занимавшиеся охотой и рыболовством, которые в Восточной и

Южной Литве сохранились по крайней мере до начала II тыс. до н.э. В приморье во второй половине III тыс. до н.э. утвердилось жуцевское искусство. Все это должно означать, что появление носителей КША в этих микрорегионах культурной ситуации существенно не меняло, было кратковременным или проявилось только в межкультурных контактах.

Своеобразие материала КША, обнаруженного в Литве (защипной орнамент), позволяет сделать предположение, что где-то неподалеку существовала отдельная региональная группа КША. В первую очередь, следовало бы обратить внимание на Центральную Литву, о заселении которой в IV – первой половине III тыс. до н.э. почти нет данных. Почти с полной уверенностью можно утверждать, что Центральная Литва в III тыс. до н.э. не была заселена местными культурами рыболовов – охотников. В данном регионе в основном найдены шлифованные кремневые клиновидные топоры, которые не встречаются в комплексах местных неолитических культур. Только выяснив характер развития заселения Центральной Литвы, можно будет обоснованно оценить масштаб появления в Литве КША и ее значение для доисторического периода.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Распространение культуры шаровидных амфор (по: Wisłański T., 1979). 1 – западная группа; 2 – восточная группа; 3 – поселения КША, обнаруженные вне территории распространения культуры; 4 – основные направления влияния КША

Рис. 2. Находки КША в поселении Крятуонас 1. 1 – сосуд с вогнутым дном *in situ*; 2 – амфора; 3 – фрагменты сосуда с вогнутым дном; 4 – разрез сосуда с вогнутым дном (по: Girininkas A., 1998)

Рис. 3. Распространение находок КША в северном секторе поселения Крятуонас 1.

Рис. 4. Сосуды из могилы в Красныставе 8 (по: Gołub S., 1996)

Рис. 5. Находки КША из Яра 1 (1–14), Митрауки (15 – по: Рывальцевич М. М., 1999) и курганного могильника Якшишкис (16 – по: Strimaitienė A., 2001).